

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה לט: דין חתן בקריאת שמע

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לט: דין חתן בקריאת שמע

רקע

דין חתן בקריאת שמע קשור לדין הכללי של 'העוסק במצוה פטור מן המצוה'. כדי להבין את דין החתן הפטור מקריאת שמע, נעסוק בקצרה גם בדין הכללי של העוסק במצוה הפטור ממצוות אחרות.

מקורות

- א. גמ' טז.-טז: "חתן פטור מק"ש: תנו רבנן בשבתך... הכא טרדא דמצוה"
- ב. סוכה כה. משנה
תוס' סוכה כה. ד"ה שלוחי
ר"ן סוכה יא. ד"ה ואיכא למידק
ריטב"א סוכה כה. ד"ה מתני' שלוחי מצוה
- ג. רש"י יא. ד"ה ובלכתך בדרך פרט לחתן
תלמידי רבינו יונה ט: ד"ה מתני' חתן, גמ' בשבתך
- ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ד הל' א-ב
- ה. שו"ע סי' ע סע' ג, ומשנה ברורה

ריטב"א סוכה כה. ד"ה מתני' שלוחי מצוה

מתניתין שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה. פירוש משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה ומייתי לה בגמרא מקרא. ותימה דהא ודאי לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא בשאי אפשר לקיים שתיהן, כי בעודו בסוכה או שמניח תפילין או שמתעטף בציצית או שיש מזוזה בפתחו אין לפטור מכל המצוות, ומה שאמרו בשומר אבידה שפטור מלתת פרוטה לעני היינו בשעה שמנערה ומטפל בה והיינו דאמרינן ופרוטה דרב יוסף לא שכיחא כדפרישית בדוכתה, וכיון דלא מיפטר אלא בעודו עוסק במצוה זו למה לי קרא פשיטא למה ניח מצוה זו מפני מצוה אחרת? ויש לומר דהא קמ"ל דאפילו בעי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו, סלקא דעתך אמינא איפטורי הוא דמיפטר מינה אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד אידך הרשות בידו, קא משמע לן דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות. ועוד למדנו הכתוב, דאף על גב דאיכא עליה מצוה קבועה לזמן ודאי כגון קריאת שמע ושחיטת הפסח וקודם לכן באת לו מצוה אחרת שתבטלנו מן האחרת אם יתחיל בה, רשאי הוא להתחיל בזו שבאה לידו עכשיו ואם יבטל מן האחרת יבטל, ואינו חשוב פורק עצמו ממנה כשפורקה מעליו מחמת דבר מצוה, שאין חיוב המצוה עליו עד שיגיע זמנה וראשונה קודמת, כנ"ל.

הסבר הסוגיה

תנו רבנן: בשבתך בביתך - פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך - פרט לחתן. מכאן אמרו: הכונס את הבתולה - פטור, ואת האלמנה - חייב. [ברייתא יא. וטז.]

הברייתא מביאה שני דיוקים שמהם נלמדים פטורים מקריאת שמע, אחד לעוסק במצוה ואחד לחתן. כפילות זו דורשת הסבר. מדוע יש לימוד אחד לעוסק במצוה ולימוד אחר לחתן, הרי חתן פטור מקריאת שמע מפני שהוא עוסק במצוה, ומדוע הוא זקוק למקור נפרד?

התשובה לשאלה פשוטה, וכבר עמדו על כך הראשונים [רש"י יא. ד"ה ובלכתך בדרך, תלמידי רבינו יונה ט: ד"ה גמ' בשבתך, ועוד ראשונים]. חתן אינו עוסק בפועל במצוה, הוא רק טרוד במחשבת המצוה, וללא לימוד מיוחד היינו חושבים שהוא חייב בקריאת שמע.

את הדין שחתן פטור מקריאת שמע למרות שאינו עוסק בפועל במצוה, ניתן להבין בשתי דרכים:

א. התורה חידשה, שטרדת מצוה הרי היא כעיסוק בפועל במצוה. חתן הטרוד במחשבת מצוה מוגדר כעוסק במצוה, ועוסק במצוה פטור מכל המצוות. [כך משמע מרש"י יא. ד"ה ובלכתך בדרך, ואולי גם מתלמידי רבינו יונה ט: ד"ה גמ].

ב. טרוד במצוה אינו כעוסק במצוה. התורה חידשה שני פטורים שונים ממצוות. עוסק במצוה הוא פטור אחד, וטרוד במחשבת מצוה הוא פטור אחר [כך משמע קצת מלשון הרא"ה ד"ה ובלכתך].

כדי להבין את הנפקא מינה בין שתי הדרכים הללו, וכדי להבין את יסוד פטור חתן מקריאת שמע, נקדים ונעסוק במחלוקת ראשונים בגדרי דין עוסק במצוה פטור ממצוה:

תוס' [סוכה כה. ד"ה שלוחי] סוברים שעוסק במצוה פטור ממצוה רק כשאינו יכול לקיים את שתייהן. כיון שאינו יכול לקיים את שתייהן, קיום המצוה הראשונה מפקיע את חיוב המצוה השנייה.

הר"ן [סוכה יא. ד"ה ואיכא] חולק על התוס'. לדעתו, עוסק במצוה פטור ממצוה אפילו כשיכול לקיים את שתייהן.

לדעת הר"ן, שעוסק במצוה פטור ממצוה אפילו כשיכול לקיים את שתייהן, מובן מדוע צריך פסוק ללמד דין זה, אך לפי התוס', שעוסק במצוה פטור ממצוה רק כשאינו יכול לקיים את שתייהן, יש להבהיר מדוע צריך פסוק כדי ללמד דין זה, וכי יעלה על הדעת שצריך לעזוב מצוה אחת כדי לקיים את חברתה?!

הריטב"א [סוכה כה. ד"ה מתני] הסובר כשיטת התוס', מקשה קושיה זו, ומתרצה בשני תירוצים:

א. חידוש התורה אינו מלמד פטור אלא איסור. התורה חידשה שאסור לעזוב מצוה כדי לקיים מצוה אחרת. ב. עוסק במצוה פטור ממצוה אפילו אם המצוה השנייה היא מצוה עוברת, והמצוה הראשונה ניתנת להידחות לזמן אחר. כיוון שהמצוה הראשונה קדמה, עוסקים בה, והשנייה נדחית. לדוגמא: החופר קבר למת והגיע זמן קריאת שמע. ניתן

להפסיק את החפירה, לקרוא קריאת שמע ולחזור לחפירה. דין עוסק במצוה פטור ממצוה מלמד שאינו מפסיק את חפירתו אף אם יעבור זמן קריאת שמע.

ניתן לתרץ את הקושיה בדרך שלישית, ולהסביר שעוסק במצוה פטור ממצוה אף אם המצוה הראשונה מצוה קלה, והשנייה חמורה ממנה.

על תירוצו הראשון של הריטב"א ניתן לחלוק, אך תירוצו השני מפורש בברייתא במסכת סוכה [כו]. האומרת: "כותבי ספרים תפילין ומזוזות הן ותגריהן... פטורים מקריאת שמע" - למרות שקריאת שמע היא מצוה עוברת, והכתיבה אינה עוברת.

לפי שיטת הר"ן, שעוסק במצוה פטור ממצוה אפילו כשיכול לקיים את שתיהן, יש נפקא מינה בין שתי הדרכים שראינו בהסבר דין חתן. לפי הדרך הראשונה, שחתן פטור מקריאת שמע מפני שטרדתו מגדירה אותו כעוסק במצוה, הרי שדינו כדין עוסק במצוה הפטור ממצוה אף כשיכול לקיים את שתיהן [וכן מפורש בדברי הר"ן (שם)]. לפי הדרך השנייה, שחתן אינו מוגדר כעוסק במצוה וטרדתו פוטרת אותו מקריאת שמע, נראה, שהוא פטור רק ממצוות שאין הוא יכול לקיימן בזמן טרדתו.

נפקא מינה נוספת בין שתי הדרכים בהבנת דין חתן היא לגבי היקף המצוות שחתן פטור מהן. לפי הדרך הראשונה, שטרדת החתן מגדירה אותו כעוסק במצוה, הוא פטור מכל המצוות. לפי הדרך השנייה, שהתורה חידשה שטרדת החתן פוטרת אותו מקריאת שמע, ניתן להבין שהוא פטור רק מקריאת שמע המצריכה כוונה יתרה¹.

לפי שתי ההבנות הללו הדין הייחודי של חתן מתייחס לחתן שאינו עוסק במצוה אלא רק חושב עליה. כשחתן עוסק במצוה עצמה, הוא פטור ממצוות מהדין הכללי של עוסק במצוה פטור ממצוה. לנקודה זו יש נפקא מינה להלכה. הגמ' מחלקת בין חתן הנושא בתולה לחתן הנושא אלמנה. נושא בתולה טרוד במצוה, ולכן הוא פטור מקריאת שמע; נושא אלמנה אינו טרוד במצוה, ולכן הוא חייב בקריאת שמע. חילוק זה מתייחס לדין הייחודי של חתן, אבל בדין הכללי של עוסק במצוה, אין חילוק בין נושא בתולה לנושא אלמנה, ושניהם פטורים מקריאת שמע. זאת אומרת שאדם הכונס אלמנה חייב בקריאת שמע כשאינו עוסק במצוה אלא רק חושב עליה, אך גם כונס את האלמנה פטור ממצוות בשעה שהוא עוסק בפועל במצוה [דין זה מפורש ברשב"א יא. ד"ה בלכתך].

לרמב"ם שיטה שלישית בהבנת פטור חתן מקריאת שמע, שיטה הנובעת מהבנה שונה בדין עוסק במצוה פטור ממצוה². הרמב"ם [הל' קריאת שמע פ"ד ה"א] פוסק: "מי שהיה לבו טרוד ונחפז לדבר מצוה פטור מכל המצוות ומקריאת שמע. לפיכך חתן שנשא בתולה פטור

¹ הרמב"ם [פ"ד ה"א] סובר שחתן פטור מכל המצוות. המאירי [ד"ה מה שפטרנו חתן] סובר שחתן פטור מקריאת שמע בלבד. תלמידי רבינו יונה מביאים דעה שחתן פטור מקריאת שמע בלבד, אך רבינו יונה סובר כרמב"ם שחתן פטור מכל המצוות.

² מקור הרמב"ם בשיטת הגאונים. עיין דברי רב האי גאון המובאים ברשב"א ד"ה בלכתך ובאוצר הגאונים עמ' 20.

מקריאת שמע עד שיבא עליה לפי שאין דעתו פנויה שמא לא ימצא לה בתולים... אבל הנושא את הבעולה אף על פי שעוסק במצוה חייב לקרות הואיל ואין לו דבר שמבלבל דעתו. וכן כל כיוצא בזה". הרמב"ם אינו מחלק בין מי שנשא אלמנה ועדיין לא בעל לבין הנושא את האלמנה, והוא מחייבו בקריאת שמע אפילו בשעה שהוא עוסק במצוה. מוכח מכאן שהרמב"ם אינו מקבל את ההבחנה בין עוסק במצוה לבין טרוד במצוה, ולדעתו עוסק במצוה פטור ממצוה רק כשהוא טרוד בה. כונס את האלמנה חייב להפסיק מצותו ולקרוא קריאת שמע מפני שאינו טרוד במצותו.

בשיטת הרמב"ם יש להסביר שהוא חולק על הראשונים שהזכרנו לעיל, ומחלק בדין עוסק במצוה פטור ממצוה בין מצוה עוברת לבין מצוה שאינה עוברת. דין עוסק במצוה פטור ממצוה נאמר רק כששתי המצוות שקולות, או ששתיהן מצוות עוברות או כששתיהן מצוות שאינן עוברות, אך העוסק במצוה שאינה עוברת ונתקל במצוה עוברת, אינו פטור ממנה. חתן הכונס את האלמנה יכול להפסיק להתעסק בנישואיו, לקרוא קריאת שמע ולהשלים את המצוה שעסק בה קודם, ולכן הוא חייב בקריאת שמע. כונס את הבתולה טרוד במחשבותיו, וכיוון שאינו יכול לסלק מחשבותיו לזמן אחר, פטור מקריאת שמע אף שהמצוה שעוסק בה אינה מצוה עוברת.³

שיטה זו עומדת לכאורה בניגוד לברייתא במסכת סוכה שהזכרנו לעיל: "כותבי ספרים תפילין ומזוזות הן ותגריהן... פטורים מקריאת שמע...". אך הרמב"ם כנראה דחה ברייתא זו מההלכה, ולכן לא הביאה בפסקיו.⁴

³ ניתן להביא שלוש ראיות להבנה זו בשיטת הרמב"ם:

א. הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה [פ"ג ה"ג] פוסק: "כל זמן שהאבדה אצלו, אם נגנבה או אבדה חייב באחריותה ואם נאנסה פטור, ששומר אבדה כשומר שכן הוא מפני שהוא עוסק במצוה ונפטר מכמה מצות עשה כל זמן שהוא עוסק בשמירתה". בהלכות קריאת שמע פסק הרמב"ם "מי שהיה לבו טרוד ונחפו לדבר מצוה פטור מכל המצוות", ובהלכות גזלה ואבדה: "ונפטר מכמה מצות עשה". טרוד במצוה פטור מכל המצוות, גם ממצוות שאינן עוברות וגם ממצוות עוברות, אבל שומר אבדה פטור רק ממצוות שאינן עוברות ואינו פטור ממצוות עוברות.

ב. בהלכות אישות [פ"ט"ו ה"ב] פוסק הרמב"ם: "האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה, ומאימתי האיש נתחייב במצוה זו מבין שבע עשרה, וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה, ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה". הרמב"ם פוסק שמתור ללמוד תורה לאחר קיום מצות פריה ורביה, כיוון שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן שהעוסק בתלמוד תורה פטור מן המצוה. פסק הרמב"ם אינו מובן, שהרי עוסק בתלמוד תורה אינו פטור מכל המצוות. לפי האמור לעיל פסק הרמב"ם ברור. מצות תלמוד תורה זהה לשאר מצוות, שאינן דוחות מצוה עוברת, אבל כיוון שפריה ורביה היא מצוה שאינה עוברת, תלמוד תורה דוחה אותה.

ג. ראייה שלישית היא משיטת הרמב"ם [פ"ד ה"ו. עיין בכס"מ סו"ה וכתב] שניחוס אבליים אינו דוחה מצות קריאת שמע אלא רק קודם לה. לקמן עמ' 211-212 נעסוק בדין זה בהרחבה.

⁴ נראה להסביר שהרמב"ם לומד מהברייתא עצמה שאין לפסוק אותה להלכה. הברייתא אומרת שכותבי ספרים, תפילין ומזוזות פטורים מכל מצוות האמורות בתורה "לקיים דברי רבי יוסי הגלילי שהיה רבי יוסי הגלילי אומר העוסק במצוה פטור מן המצוה". לשון הברייתא קשה מאוד [עיין ריטב"א (סו"ה) תנו רבנן חתן שהתקשה בלשון הברייתא], מה פירוש "לקיים דברי רבי יוסי הגלילי", הרי דין עוסק במצוה פטור מן המצוה מוסכם לכולי עלמא! הבין מכאן הרמב"ם, שיש מחלוקת בדין עוסק במצוה פטור מן המצוה. רבי יוסי

סיכום

נחלקו הראשונים במהות פטור חתן מקריאת שמע: מרש"י משמע, שחתן הטרוד במחשבת מצוה מוגדר כאדם העוסק במצוה. מהרא"ה משמע שהתורה חידשה שחתן הטרוד במצוה פטור מקריאת שמע, למרות שאינו מוגדר כעוסק במצוה.

מהרמב"ם משמע שחתן אינו דין ייחודי אלא מקור לכך שעוסק במצוה שאינה עוברת חייב להפסיק למצוה עוברת. חתן אינו מפסיק לקריאת שמע רק מפני שאינו יכול להשתחרר מטרדתו⁵.

בין ההבנות השונות יש מספר נפקותות:

א. פטור חתן משאר מצוות. לפי שיטת רש"י חתן פטור מכל המצוות, לפי שיטת הרא"ה יכול להיות שחתן אינו פטור מכל המצוות אלא רק מקריאת שמע הצריכה כוונה יתרה.

ב. חתן בשעה שכונס את האלמנה. לפי שיטת רש"י והרא"ה בשעה שחתן כונס את האלמנה הוא מוגדר עוסק במצוה הפטור ממצוה, לשיטת הרמב"ם כונס את האלמנה חייב במצוות אף בשעה שהוא עוסק במצוה עצמה.

הלכה

השו"ע [סי' ע' סע' ג] פוסק שכונס בתולה פטור מקריאת שמע וכונס אלמנה חייב, אך הוא מסייג פסק זה על פי דברי התוס' [יז: ד"ה רב], שכיום שאין אנו מכוונים כראוי, חתן חייב בקריאת שמע.

הגלילי סובר שכותבי ספרים, תפילין ומזוזות פטורים מקריאת שמע ומתפילה, למרות שכתבת סת"ם היא מצוה שאינה עוברת, וקריאת שמע היא מצוה עוברת. רבנן חולקים על רבי יוסי, ואינם פוטרים במקרה זה, אלא רק כששתי המצוות עוברות או כששתי המצוות אינן עוברות. בנוסף לכך יש לציין שבתוספתא במכילתין [פ"ב ה"ו] יש מחלוקת אם כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקים לקריאת שמע ולתפילה.

⁵ כמו כן אין מפסיקים בקבורת המת לקריאת שמע [פ"ד ה"ד] מפני הפגיעה בכבודו של המת.